

MEKTEB – KONTINUITET U POUČAVANJU, ODGOJU I INOVACIJAMA

Nusret ABDIBEGOVIĆ

UDK 28-472-053.2

Rad je prezentiran na savjetovanju sa muftijama i glavnim imamima koje je u organizaciji Uprave za vjerske poslove održano u Sarajevu, 29. avgusta 2018. godine. U radu se tretira pitanje mektebske pouke kao kontinuiteta organizovanog islamskog poučavanja na ovim prostorima. Rad također, daje prikaz društvenih okolnosti u kojima se ovaj proces odvijao, te načine na koje je naša ulema koristeći stoljetno iskustvo pravno regulirala i normirala, postavljajući mekteb kao polaznu, temeljnu instituciju islamskog poučavanja mladih naraštaja.

Od 1882. godine i uspostave posebne strukture i vjerske organizacije (Rijaseta) u okviru Austro-Ugarske monarhije, te za period duži od jednog stoljeća IZ-e je u kontinuitetu postojanja i djelovanja institucionalno brinula o mektebu, mektebskom poučavanju, te traganju za adekvatnim rješenjima. Bez obzira na izazove, poteškoće i prepreke na koje je nailazila, IZ-e je na tom putu iznalazila i nudila odgovore u duhu vremena i potreba vjernika. To je bio institucionalni pristup koji je obuhvatao: iskazivanje odgovornosti i brige za preuzeti emanet, iznalaženje i postavljanje različitih nivoa i načina pouke, školovanje, pripremanje i dekretiranje stručnih kadrova, usvajanjem Uredbi, Pravilnika, Nastavnih planova i programa, te osmišljavanjem različitih programskih sadržaja.

Ključne riječi: mekteb, mektebska pouka, poučavanje, polaznik, muallim/mualima, misija, nastavni plan i program, pravilnik, nastava

Uvod

Kada je u pitanju mektebska pouka pred Islamskom zajednicom je velika odgovornost i zadatak. No, nadam se da nije potrebno citirati, govoriti i naglašavati osnovne izvore Islama po pitanju vrijednosti nauke, značaju poučavanja i metodama odgajanja. Svako od nas pojedinačno zna, ne samo napamet, nego i tefsire (tumačenje) kur'anskih ajeta i Poslanikovih, a.s., riječi i prakse, po pitanju važnosti, značaja i ciljeva poučavanju u Islamu.

Pitanje poučavanja u Islamu, na našem današnjem sastanku, nije pitanje doktrinarnosti naravi, koja je znatno ranije usvojena, a nije ni pitanje motivacije naravi jer se nalazi u različitim

segmentima našeg rada. Također, nije ni pitanje teritorijalne zastupljenosti, jer smo rasuti po cijelom svijetu. Cilj je sagledavanje dosadašnjih iskustava, normiranja, planiranja, organiziranja i realiziranja programa za nivo mektebskog poučavanja. U tom kontekstu je nužno sagledati, proučiti, analizirati prethodno donesene odredbe, odnosno Pravilnike o mektebskoj nastavi i usvojene Nastavne planove i programe.

Današnji pokušaj predstavljanja spomenute materije, nama dostupnog, ima za cilj, traganje, prezentiranje i upoznavanje sa cjelovitim, najboljim, pedagoško-didaktičnim metodama, načinima planiranja i rada naših prethodnika. Tu svakako

mislimo na načine rješavanja izazova koji su se postavljali pred njih, njihovom reagovanju, odgovorima i postupcima kao i dugoročnom pristupu istom. Postignuća, odnosno rješenja sa kojima su išli u budućnost na planu edukacije mlađih naraštaja, mogu nam poslužiti i biti od koristi. Vremena se mijenjaju i izazovi sa njima, no, saznanje da su umni prije nas spremno rješavali i davali odgovore na izazove svoga vremena daje nadu i našoj generaciji.

Uz vrijednosti vjerovanja kojem Islam poziva, pitanje poučavanje u Islamu ima neprekidnu nit. Ono je trajna kategorija od vremena poslanika Muhammeda, a.s., i tako će biti u budućnosti dok traje svijeta.

Podsjećam da se poučavanje može odvijati i organizirati na više načina; institucionalno (organizovano) i vaninstitucionalno, kolektivno i individualno (pojedinačno), uređeno (normirano) i spontano (adhok), kroz zajednicu i izvan Zajednice.

U našim uslovima imamo kontinuitet institucionalnog, organizovanog i uređenog mektebskog poučavanja praćeno je inovativnim sadržajima u samom procesu. Na tom putu, pored organa Islamske zajednice, za ovu djelatnost, aktivnosti porodice predstavljaju temelj građenja organizacijske strukture. Povijesno, takav vid sinetrije i sinhronizovanih odnosa u poučavanju na ovim prostorima je nadživio i preživio sve prepreke, izazove i sisteme. Tom konstatacijom želimo naglasiti i potvrditi vjerski entuzijazam, pregalaštvo imama, muallima, glavnih imama, šejhova, mula, muftija i svih reisu-l-ulema. Svakako vrijedno je istaći i naglasiti vjersku svijest našeg čovjeka koja se ogleda kroz njihovu podršku mektebskom poučavanju slanjem djece. Mi smo dužni organizirati pouku radi prenošenja misije poslanja (Božije riječi) i predanja (koju je prenio i primijenio Božiji poslanik, Muhamed a.s.) na generacije poslije njega, a Allah određuje koje srce će biti ispunjeno vjerom.

Odnos naspram mektebskog poučavanje i porodične pažnje, brige za mlade, periodično se mijenjalo, slabilo, gubilo na intenzitetu i jačalo, ali nikada se nije gubila svijest o značaju, važnosti i potrebi istog. U svakom vremenu su se imami, rame uz rame sa roditeljima organizirali što je moguće adekvatnije vjersko. U procesu vjerske pouke i odgoja, a radi postizanja željenih rezultata važno je imati podršku roditelja, znati zainteresirati polaznike i imati stručno osposobljene muallime i muallime.

Ovo govorimo zbog uvjerenja da smo dužni proučiti, istražiti, naučno valorizirati načine i metode, ciljeve i zadatke, uspjehe i neuspjehe, našeg mektebskog poučavanja u proteklom periodu. Možda bi od koristi bilo sagledati, razvoj mektebskog

poučavanja, po vremenskim fazama; postosmanlijski period od vremena Austro-Ugarske monarhije pa do Prvog svjetskog rata, mektebsko poučavanje u ratnim okolnostima, vremenski period između dva svjetska rata, period uspostave komunističke vlasti do demokratskih promjena, od demokratskih promjena do današnjih dana. To smatramo kontinuitetom mektebskog poučavanja kod nas. Za cjelovitije sagledavanje ovog pitanja nužno je proučiti Pravilnike (Uredbu) o mektebskoj pouci i Nastavne planove i programe, koji su nam dostupni.

a) Prikaz pravilnika o mektebskoj pouci

Uredba o mektebu iz 1939. godine koju je propisao Ulema-medžlis u Sarajevu 24. oktobra sadrži opće odredbe o mektebu. (*Uredba o mektebima, 1939*) U istoj se mekteb definiše kao; "početna islamska vjerska škola u kojoj se predaje islamski vjerouk i uči arapsko pismo." Uredbom se propisuje da je zadatak mektebskog poučavanja da se kod djece jačaju i razvijaju vjerski i moralni osjećaji te poučavaju vjeri i islamskom vladanju.

Utvrđuje se također, da je mektebska nastava besplatna i traje dok ne nastupi redovna školska obaveza po zakonu o narodnim školama i da se obavlja na državnom jeziku.

U mekteb se upisuju sva sposobna muška i ženska djeca od navršene pete godine pa do navršene osme godine, muška i ženska djeca se poučavaju zajedno, a tamo gdje prilike i materijalne mogućnosti dozvoljavaju imaju se odvojiti muška i ženska djeca u zasebne muške i zasebne ženske mektebe ili zasebna odjeljenja. Mektebski rad redovno traje devet mjeseci, od 16. septembra do 16. juna, a mektebska godina se računa od 1. septembra do 31. avgusta. Roditelji su dužni plaćati kaznu ako djeca izostaju sa mekteba. Imamima, muallimima se propisuje poučavanje u mektebu i narodnoj školi i da su svi muallimi dužni nositi bijele ahmedije i biti prikladno obučeni. Jasno

se naglašava i ističe da je tjelesno kašnjanje djece zabranjeno.

Uredba jasno i precizno određuje uspostavu, formiranje Mektebskih odbora, Mektebskih džemata, Mektebskog budžeta, Mektebskih nadzornika, odnosno upravitelja.

Nastavni predmeti u svim mektebima su arapsko pismo, akaid (vjerovanje), ibadat (način vršenja islamskih vjerskih dužnosti), ahlak (ćudoređe), te ručni rad i gospodarstvo. Po potrebi u mektebu se izučava narodno pismo, račun i organizuju vjerski tečajevi.

Nastava u mektebu se izvodi po nastavnoj osnovi i rasporedu gradiva koji je usvojen na sjednici Ulema-medžlisa od 22. jula 1931. godine za dvogodišnje mektebe, a koje je odobreno od strane Ministarstva prosvjete. Prema Uredbi fond časova koje je muallim dužan realizirati je 28 časova na sedmičnom nivou.

Za ovu priliku, podsjetit ću da je Uredbom iz 1939. godine definisano poglavlje o muallimima i sejjar muallimima, njihovoj stručnoj spremi, dužnostima muallima, pravima i pr nadležnostima muallima, učenicima, polaznicima mekteba, disciplinskim propisima, o postavljenju, premještanju, otpuštanju, penzionisanju i ocjenjivanju muallima, o staranju za zdravlje muallima i učenika, upravi i nadzoru mekteba, mektebskom nadzorniku, stručnom nastavničkom vijeću, sreskom muallimskom vijeću, o organizaciji mektebskih džemata i sistematizovanju muallimskih mjesta.

Poznato nam je da se u to vrijeme za mektebsku pouku između ostalog koristio Veliki ilmihal od Sulejmana Mursela. U periodu između dva svjetska rata predmet vjeronauke je bio zastupljen u obrazovnom sistemu.

Starješinstvo Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji je 1987. godine je usvojilo Pravilnik o vjerskoj pouci.

Pravilnik ima 25. članova i kroz Opšte odredbe naglašava se da je Pravilnik izrađen u skladu sa ustavom IZ-e u SFRJ, Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica i Pravilnikom o vjerskoj pouci VIS-a kojima se utvrđuju ciljevi, zadaci, način

i uslovi islamskog podučavanja pripadnika Islamske zajednice. Pravilnikom se naglašava da je vjerska pouka "djelatnost od posebnog značaja za IZ-e." U osnovi to je zadatak svih njenih organa i službi. Naglašena je zabrana zloupotrebe vjerske pouke. Predviđa se da vjersku pouku mogu održavati lica koja su zadužena po službenoj dužnosti, ovlaštena, stručna i kvalificirana lica. Poukom mogu biti obuhvaćena sva lica, pa i maloljetnici uz pristanak i odobrenje roditelja. Plan i program vjerske pouke donosi Starješinstvo IZ-e. Muallimi vrše vjersku pouku svakim danom, zavisno od mogućnosti polaznika, a najmanje dva puta sedmično, 6 časova, subota i nedjelja. Muallimi su dužni da se pridržavaju rasporeda vjerske pouke, koji treba biti istaknut na vidnom mjestu, džamiji, mesdžidu, učionici. Pouka se može održavati i u drugim prostorijama nakon dobivenog odobrenja. Prostorije za vjersku pouku se moraju držati čiste, uredne, zagrijane. Nastava se izvodi prema udžbenicima i priručnicima. Muallimi vode evidenciju prisustva polaznika i kontaktiraju roditelje. Vjersko-prosvjetni referent vrši redovnu kontrolu i pruža stručnu pomoć muallimima u izvođenju i organiziranju vjerske pouke. Muftija i Vjersko-prosvjetna služba Starješinstva pružaju instrukcije i stručnu pomoć i vrše nadzor. Izvještaji se podnose svake godine na kraju mektebske pouke. Izostajanje, neurednost i nepridržavanje plana i programa i odredbi Pravilnika muallim čini težu povredu radne dužnosti. (*Pravilnik o vjerskoj pouci*, Sarajevo 1987, Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije)

Na prijedlog Vjersko-prosvjetne službe Rijaset je 2007. godine usvojio izmjene i dopune teksta na Pravilnik o mektebima i mektebskoj nastavi iz 2000. godine.

Općim odredbama ovog Pravilnika se utvrđuju ciljevi, zadaci, načini organizovanja i uvjeti za odvijanje mektebske nastave. U njemu se navodi da je mektebska nastava temeljni oblik islamskog odgoja i obrazovanja u džematu. Za mektebsku nastavu

je zadužen i odgovoran džematski imam, muallim, a za tehničke uslove, prostor, higijenu zadužen je džematski odbor kome u realizaciji pomaže nadležni medžlis, a za organiziranje rada mekteba zadužen je medžlis.

Mektebska nastava se izvodi po planu i programu i udžbenicima koje usvaja Rijaset Islamske zajednice. Cilj i zadatak mektebske nastave je da pripremi i osposobi polaznika mektebske nastave da živi u skladu sa islamskim propisima. Do cilja i realizacije zadataka se dolazi sveobuhvatnim islamskim pedagoškim i didaktičko-metodičkim radom muallima, te upoznavanjem učenika sa islamom i njegovim učenjem, odgojem u ahlaqu, primjenom islamskih propisa, razumijevanjem svijeta i života koji ih okružuje, razvijanje međuljudske ljubavi i razumijevanja, ljubav prema domovini, kao i drugim aktivnostima kojima se izgrađuje zdrava, kompletna, savjesna i samostalna ličnost.

U poglavlju, *Trajanje mektebske godine*, govori se o upisu polaznika i pripreme za nastavu, utvrđuje se da je početak mektebske pouke drugi vikend u septembru, da mektebska godina traje 35 radnih sedmica, minimalno 70 nastavnih sati. Nastavu realizira imam, muallim/a svršeni medrese SSS, te svršeni medrese i fakulteta VSS. Obrada nastavnog gradiva se vrši po mektebskim udžbenicima koje za tu namjenu izdaje i odobrava Rijaset. Pored udžbenika u mektebu se mogu koristiti i druga nastavna sredstva, specijalizovani listovi, CD, audio i video zapisi namjenskog sadržaja za islamski odgoj i obrazovanje. U članu 11 se propisuje da su muallimi dužni vršiti pismene pripreme za održavanje nastavnih sati, poštivati utvrđeni raspored nastave. U dnevniku rada mektebske nastave evidentirati svoj rad, odsutne polaznike, kao i ocjene i druge zabilješke. U danima islamskih blagdana i državnih praznika ne izvodi se redovna mektebska nastava.

U V poglavlju, *Kontrola izvođenja mektebske nastave, stručna pomoć i slanje izvještaja*, se navodi da su muftije i glavni imami u okviru svoje

nadležnosti odgovorni za stanje mektebske nastave na svome području i da su dužni pružati stručnu i drugu vrstu pomoći muallimima u procesu odvijanja mektebske nastave. U radu i realizaciji mektebske nastave imamu pomaže Mektebski odbor koji je neformalno tijelo. Odboru se propisuje zadaci i ima mandat dvije godine. Mektebsku dokumentaciju čine, Matična knjiga za polaznike mektebske nastave, Dnevnik rada mektebske nastave i knjižica polaznika mekteba. Po završetku mekteba polazniku se izdaje odgovarajuća svjedodžba.

U organiziranju završnih ispita učestvuje džematski odbor, imam, mektebski odbor, a takmičenje se organizira na nivou medžlisa, muftijstva i Rijasetu iz testa općeg znanja i Kur'ana. Rad muallima će se vrjednovati prema kvalitetu održavanja nastave, broju polaznika, redovnosti polaznika, kvalitetu i kvantitetu stečenog znanja, ponašanju, urednosti i temeljitosti u pripremanju i izvođenju nastave, urednom vođenju radnog dnevnika, postignutim rezultatima u podmlađivanju i omasovljavanju džemata i drugim faktorima bitnim u muallimskom pozivu. Također, propisuje se i određene vrste nagrada. Za održavanje mektebske nastave propisano je da mektebi moraju ispunjavati tehničke uslove; odgovarajuća kvadratura, osvjetljenost, radni stol, klupe, dovoljan broj stolica, te da posjeduje obavezni inventar, preporučuje se korištenje nastavnih pomagala. U slučaju ne ispunjavanja uvjeta propisanih ovim Pravilnikom predviđa se mogućnost zatvaranja mekteba po inspekcijskom nalogu Rijasetu. Zato se u projektovanju džamije, njene gradnje i otvaranja posebno prati realizacija mektebskog prostora. Na kraju mektebske godine sumiraju se rezultati, vrši se ocjena i dodjeljuju nagrade. Ne ispunjavanje odredaba ovog Pravilnika povlači pojedinačnu i kolektivnu odgovornost.¹

³ <http://mekteb.islamskazajednica.ba/dokumenti/pravilnici/4-pravilnik-o-mektebima-i-mektebskoj-nastavi>

b) Prikaz i pregled nastavnih planova i programa

Nakon II Svjetskog rata uspostavljanje nove vlasti dolazi do nacionalizacije i konfiskacije velikog broja vjerskih objekata, posebno mekteba, zabrane rada medresa, ukidanja šerijatskih sudova, zabrane i redukcije vjerskih prava i ljudskih sloboda. Rad i aktivnosti nacionalnih institucija su bile zabranjene tako da je veliki broj organizacija, udruženja, novina i časopisa ugašen. U periodu između šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, pod pokroviteljstvom Starješinstva Islamske zajednice u BiH pojavljuje se *Nastavni plan i program osnovne islamske vjerske nastave*, (*Ta'limuddin*, Starješinstvo IVZ u SR BiH, 1967. godina), koji obuhvata dva stupnja. Prvi stupanj traje jednu godinu, i Drugi stupanj traje dvije godine sa dva tečaja. Nastavni plan za I stupanj čine predmeti: akaidi i ibadat, a II stupanj: akaid, ibadat, ahlak i kiraet. Hurufat (arapsko pismo) se obrađuje u II stupnju prvog tečaja, a tedžvid (i tedžvidska pravila) u drugom tečaju. Za *Ta'limuddin*, Islamsku vjersku nastavu, se kaže da je to odgojno-obrazovni rad u kom se stječu znanja o islamskoj vjeri, njenim propisima i moralu. Organizacije jedinice islamske vjerske nastave su: džamije i mesdžidi ili drugo za to određeno mjesto. Islamska vjerska nastava se odvija po nastavnom planu i programu u skladu sa propisima Islama i u saglasnosti sa osnovnim zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica SFR Jugoslavije. Nastava je dobrovoljna. Sistem nastave je razredno-časovni, dva časa sedmično, nastava časa traje 45 minuta. Uslov za organiziranje grupe Kur'ana je poznavanje narodnog pisma, odnosno, završen prvi razred osnovne škole. Nastava traje od 15. septembra do 15. juna. Nastava se izvodi na principu opće pedagogije i metodike vjerske nastave. Što podrazumijeva, kazivanje, pokazivanje, objašnjavanje, vježbanje i posmatranje klanjanja, uz druge predradnje vezane za namaz. O završenom II stupnju nastave može

se izdati spomen-svjedodžba. Mutevelija džamije sa Odborom IVZ se brine za nagrađivanje, te održavanje i potrebama učilišta, kao što su učila i drugi nužni elementi za nastavu. Propisuje se udžbenik za nastavne predmete: akaida, ibadata i ahlaka, *Ilmihal* (Osnovi islamske vjere) od Fejzulaha Hadžibajrića, a za kiraet, *Uputa u arapsko pismo*, od Hafiza Ibrahima Trebinjca. U planu se navode priručnici za muallima i imena njihovih autora.

Nastavi plan i program za I i II stupanj islamske pouke, *Ta'limuddin* kojeg je usvojilo Starješinstvo Islamske Zajednice za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Sloveniju, (*Ta'limuddin*, 1981). kako stoji u Uvodu, je rezultat sprovedene ankete među četrdesetorcom izraslijih imama i muallima. Naime, formirana je stručna komisija Starješinstva koju je sačinjavalo pet stručnih pedagoga, imama i muallima, koja je razmatrajući anketni materijal predložila da se polaznici vjerske pouke razvrstaju, (organiziraju), po poznavanja gradiva u tri stupnja: I stupanj uzrast od I do III razreda osnovne škole (početni), II stupanj od IV do VI razreda osnovne škole (srednji), i III stupanj uzrast od VII razreda osnovne škole i više (viši). S time da se za svaku vjeronaučnu godinu, odnosno nastavnu grupu, na bazi postojećih udžbenika razradi poseban Nastavni plan i program. Vjeronaučna godina traje 75 radnih dana, za svaki dan dva časa. Umjesto dotadašnjeg pojedinačnog rada predviđen je grupni rad sa polaznicima. Pored godina (starosne dobi), dostignuti nivo znanja postaje kriterij za formiranje grupa. Predviđeno je da se Kur'ansko pismo (sufara) izučava u I grupi II stupnja, što odgovara 4. razredu osnovne škole. Zbog nedostatka udžbenika za III stupanj, propisuje se pisanje kompletnog udžbenika, koji treba biti prilagođen starijem i zrelijem nivou polaznika.

Nastavnim planom i programom se potvrđuje da je islamska pouka odgojno obrazovni rad u kojem se stječu osnovna znanja o islamskoj vjeri, njenim propisima i moralu. Za

realizaciju NPP propisuju se udžbenici: *Ilmihal*; Fejzulah Hadžibajrić, *Ilmihal*; Naim Hadžiabdić, *Ta'limul islam*; Redžep Muminhodžić, *Uvod u Kur'ansko pismo*; Idriz Demirović i *Kur'an*.

Plan i program islamske vjeronauke koji je usvojen na sjednici Vrhovnog Islamskog Starješinstva u Beogradu 1982. godine. (*Plan i program islamske vjeronauke*, Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo 1983. godine)

Pojašnjavajući ciljeve i zadatke nastave vjeronauke konstatuje se da je potrebno vjeroučenika upoznati sa najvažnijim islamskim propisima, da se vjeroučenik osposobi da shvati smisao i višestruku opravdanost islamskih propisa, islamskog učenja i da praktično primjenjuje šerijatske propise, da se kod vjeroučenika postigne uvjerenje duha 19. ajeta iz sure *Ali Imran*, "*Jedina ispravna vjera kod Allaha je Islam...*" zatim, razvijanje ljubavi prema Allahu, dž.š., Poslaniku, Islamskoj Zajednici i prema svemu što je napredno i čovječno, da se vjeroučenik osposobi da samostalno koristi islamsku literaturu, da se kod vjeroučenika formira svijest pripadnosti Islamskoj zajednici, odnosno, *Ummetu hazreti Muhameda*, a. s., da se razvije riješenost za njegovanje i očuvanje Islama i islamske tradicije, da se vjeroučenik podučiti rodoljubnosti, toleranciji i poštovanju prema svakom čovjeku.

Odgojno obrazovni proces koji se nudi kroz Nastavni plan i program se utemeljuje na Kur'anu i hadiskoj praksi. Zato se očekuje da prezentirano znanje iz oblasti akaida, fikha, ahlaka, tefsira, hadisa, kur'anskog pisma, ne bude opterećujuće radi postizanja odgojno obrazovnog sadržaja. Uz to treba nastojati da se otvore mogućnosti upotrebe aktivnih metoda, savremenih sredstava i organizacione forme rada radi stvaralačke aktivnosti vjeroučenika.

Program koji se nudi ima globalni karakter i ne treba ga razumijevati kao nešto definitivno. On je otvoren za proširenje, dopunu novih sadržaja. Sve ovisi od interesa

vjeroučenika, odgojno obrazovnog značaja sadržaja i mogućnosti njegove realizacije. Ako program postigne vjeroučenikovo osamostaljenje u obrazovnom i primjenu vjerskog gradiva, klanjanje, klanjanje u džematu, uključivanje u programe IZ-e, postignut je cilj. Uspjeh u savremenoj vjeronauci ne zavisi samo od aktivnosti vjeroučitelja, nego i od vjeroučenika, njegovih roditelja i džematlija općenito. Vjeroučenikovo življenje i mišljenje, prema Nastavnom planu i programu iz 1983. godine, počiva na tri ugaona stuba: Vjeri u Allaha, dž.š., raditi dobra djela i vjerovati u Ahiret.

Planom je predviđeno održavanje četiri sata sedmično razredne nastave, odnosno na godišnjem nivou 65 radnih dana. U uvodu NPP se pojašnjava potreba i način izrade godišnjeg i mjesečnog plana, te zahtjeva upotreba metodičkih priručnika. Kao uspješne vjeronaučne metode navode se: izlaganje, analiza, razgovor, diskusija, pričanje i drugo. Kao negativna metoda pristupa vjeroučeniku navodi se akademski nivo. Udžbenici i pomoćna literatura su uglavnom postojeći ilmihi tog vremena, a koje smo naveli u prethodnom prikazu.

Nastavni plan i program za I, II, i III stupanj mektebske nastave kojeg je usvojio Rijaset na prijedlog tadašnje Vjersko-prosvjetne službe.

U uvodnim napomenama pojašnjava da se program pouke koncipira kroz tri stupnja. Prvi stupanj obuhvata učenike od prvog do trećeg razreda osnovne škole, drugi od četvrtog do sedmog i treći obuhvata učenike osmog razreda. Podjela je formalnog karaktera, bez suštinskog značenja, jer se stupnjevi određuju na osnovu znanja i savladanog gradiva.

Cilj mekteba i u ovom nastavnom planu kao i kod prethodnih je, upoznati polaznika mektebske nastave sa sistemom islamskih vrijednosti i formiranje stava kod istih, kako da te vrijednosti primjenjuju u svom životu, a sve sa ciljem postizanja Allahove poruke: "Kod Allaha je prava vjera islam" (III, 19.), i "...zadovoljan sam da vam Islam bude vjera" (IV, 3.).

Zadaci mektebskog poučavanja se u kontinuitetu ponavljaju, sa neznatnom izmjenom i dopunom. Uglavnom se odnose na upoznavanje polaznika mektebske nastave o osnovnim islamskim propisima, osposobiti ih da shvate i usvoje smisao i višestruku opravdanost islamskih propisa, da shvate ulogu i značaj svakog muslimana, da se poduče da praktično primjenjuju šerijatske propise, da razviju ljubav prema Allahu, dž.š. Opredijeljenost prema Poslaniku, privrženost prema Zajednici i prema svemu što je napredno i humano, te razvijanje pripadnost Ummetu, rodoljubivosti, tolerantnosti, poštivanju svake ličnosti.

Programski sadržaje mektebske nastave, Nastavnog plana, su razvrstani po stupnjevima, godinama, sedmičnim (4), mjesečnim (16) i godišnjim (144) rasporedom sati, navodeći literaturu i pomagala za nastavu. Programski sadržaji za treći stupanj su koncipirani po predmetima: kiraet (25), akaid (24), fikh (25), tefsir (15), hadis (15), ahlak (18), povijest islama (18), navodeći literaturu za svaki od predmeta. Za razliku od dosadašnjih ovaj NPP objedinjuje poglavlje "Takmičenje na kraju godine" koje sadrži Opšte odredbe, Propozicije takmičenja, Vrijeme i mjesto održavanja takmičenja, Takmičarske discipline, Takmičarske ekipe, Žiri, Takmičarska komisija, Voditelj i zapisničar, Pitanja, Troškovi. Na kraju je ponuđen uzorak liste za pitanja. (*Nastavni plan i program za I, II, i III stupanj mektebske nastave*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo 1997. godine)

Period agresije i nakon agresije

Na samom početku devedesetih godina prošlog stoljeća, došlo je do promjene društvenog uređenja, utemeljenog na jednopartijskom sistemu, i uvođenje pluralnog, višepartijskog sistema utemeljenog na demokratskim načelima civilizovanog svijeta. Uspostava višepartijskog sistema omogućio je povratak Bosne i Hercegovine u krug civilizovanih zemalja čiji je naglasak na demokratiju, afirmaciju ljudskih prava, vjerskih

sloboda i liberalizaciju tržišta. Nažalost, agresija na Bosnu i Hercegovinu (1992-1995.), izvršeni genocid nad Bošnjacima (1995.), urbicid, potpunu devastaciju kulturnih dobara, te progon Bošnjaka sa njihovih vjekovnih ognjišta usporili su razvoj društva i potpunu afirmaciju demokratskog, pluralnog sistema. Iako se društvo sporo oporavljalo, razvijalo i teško uspostavljalo demokratske vrijednosti, značajan broj umnih ljudi, među njima i uposlenika IZ-e, nisu se libili učešća u skidanju okova i otvaranju vidika i pogleda koje nudi nanovo uspostavljeni (obnovljeni) sistem.

Kao rezultat rada i angažmana progresivnih, umnih, slobodnih i odgovornih ljudi vjeronauka se vratila u obrazovni sistem bosanskohercegovačkog društva. Nastala je vještačka dilema, da li treba organizirati, obnoviti vjeronauku u školama pored mekteba ili ne treba, šta će biti sa mektebom, a šta sa vjeronaukom, trebaju li nam u isto vrijeme mekteb i vjeronauka, gdje se dopunjuju, a gdje prepliću. Koja je uloga mekteba kod mladih, a koja vjeronauke? Imamo li kadrove sposobne za taj projekat, šta je sa Nastavnim planovima i programima, koje udžbenike koristiti? Pitanja i dileme su se množile. No, rukovodstvo Rijaset, tačnije odgovorni u Vjersko-prosvjetnoj službi, nisu se dali zbuniti i nisu pali pod utjecaj dobro osmišljene propagande. Bili su odlučni, u velikoj mjeri svjesni svoje odgovornosti, misijskog djelovanja i poslaničke uloge u društvu. Usmjerali su svoje djelovanje na izradu programa, udžbenika za mektebsku pouku i vjeronauku u školama. Povijest je zabilježila da je vrijeme komunizma bio period kontroliranog i otežanog rada u mektebima i eliminacija vjeronauke iz školskih programa od strane sistema. (Dr. Denis Bećirović, *Islamska zajednica za vrijeme avnojevske Jugoslavije 1954-1953*, Zagreb-Sarajevo, 2012).

Nastavni plan i program mektebske nastave kojeg je usvojio Rijaset IZ-e 2004. godine na prijedlog Vjersko-prosvjetne službe, naglašava da je osnovni cilj mektebske nastave da

se (kroz odgojno-obrazovni rad u mektebu) polaznici upoznaju sa sistemom islamskih vrijednosti i islamskim propisima, te da ih usvoje kao sadržaj i način svoga života shodno riječima Allaha, džele ša'nuhu: "Kod Allaha je prava vjera jedino islam..." (Kur'an III:19) i "zadovoljan sam da vam Islam bude vjera". (Kur'an V:3)

Intencija mektebskog poučavanja, naznačena u Nastavnom planu i programu iz 2004. godine, ima za cilj da kod polaznika razvija i snaži vjeru (iman), da ih poduči osnovnim islamskim propisima i sposobnosti za njihovu praktičnu primjenu u svakodnevnom životu (islam), te da u njima razvija plemenitu i snažnu islamsku ličnost (ihsan), formira svijest o pripadnosti islamskom Ummetu, Islamskoj zajednici i džematu, te da ih podstiče na razvijanje međuljudske ljubavi i razumijevanja. Spremnost za čuvanje islamskih vrijednosti kroz lični, porodični i širi društveni život u svom okruženju polaznike usmjerava na pravilno razumijevanje svijeta i života koji ih okružuje, upućuje i na sve druge korisne aktivnosti kojima se izgrađuje zdrava, kompletna, savjesna, samosvjesna i samostalna ličnost.

U uvodnim napomenama se naglašava da godišnji plan i program obuhvata devet godina mekteba, tj. devet razreda i učenike starosne dobi od 6/7 do 14/15 godina. Programom je obuhvaćena osnovna nastavna materija za svaku godinu koju polaznici mektebske nastave trebaju usvojiti tokom pohađanja mekteba.

Mektebska godina u pravilu traje 35 sedmica godišnje što omogućava da se pri izradi mjesečnog i sedmičnog plana planira dovoljan broj časova za obradu novog gradiva, utvrđivanje i uvježbavanje, te provjeru i obnavljanje stečenog znanja i vještina, kao i časove za fakultativne sadržaje: obradu literarnih tekstova, ilahije, pripremanje prigodnih programa i slično.

Operativni mjesečni i sedmični plan se radi na nivou medžlisa ili na nivou svakog mekteba pojedinačno što omogućava veliku fleksibilnost

i praktičnost u smislu efikasnijeg postizanja ciljeva i zadataka mektebske nastave.

Realizacija NPP je predviđena na principu dva časa sedmično za svaki razred/godinu mekteba tako da je standardna norma muallima 18 časova sedmično. Raspored održavanja nastave utvrđuje se na nivou medžlisa na početku mektebske godine, a odobrava ga glavni imam, a godišnji kalendar je usvajao Rijaset.

Učenici se upisuju u odgovarajući razred/godinu mekteba po osnovu uzrasta/starosne dobi ili prema nivou predznanja. (Rijaset, *Nastavni plan i program mektebske nastave*, Sarajevo 2004.)

U tom periodu uložen je ogroman trud i napor na izradi ilmihala koji su pisani shodno usvojenom NPP, a koji je podrazumijevao princip razredne nastave. Pedagoška dokumentacija urađena je, koncipirana na principu školskog vođenja, pripreme, evidencije i realizacije nastave. Izrada Ilmihala, za svaku godinu pojedinačno je zahtjevan poduhvat, ali je ujedno i svjedočanstvo inovativnog pristupa, obimnog štiva i potvrda timskog rada kompetentnih autora.

Tokom implementacije NPP iz 2004. i realizacije sadržaja nastavnih jedinica osjećala se potreba za evaluacijom istih. Po pedagoškim standardima evaluacija je nakon 4-5 godina primjene NP i programa, odnosno Ilmihala. Na žalost to nije praksa u našim mektebima. Vođenje pedagoške dokumentacije, obim gradiva, broj ilmihala, dobrovoljnost mektebske pouke, neredovnost pohađanje mekteba te velika potreba formiranja kombinovanih odjeljenja, opterećenost muallima, ukazivali su na potrebu pokretanja rasprave o dostignutom, koja bi uključivala sve faktore u procesu mektebskog poučavanja kao što su imami, roditelji, polaznici mekteba, Glavni imami, muftije, te stručnjake iz pedagogije, psihologije i prosvjete. U taj proces se krenulo 2015. godine.

Formiranjem Rijaseta kroz uprave, Uprava za vjerske poslove, Odjel za mektebsku nastavu i mlade je 2015. godine poduzeo niz konkretnih

aktivnosti na planu prikupljanja informacija, saznanja i ocjena u kom pravcu treba krenuti sa izmjenom Nastavnog plana i programa.

Tim povodom, 14. oktobra 2015. godine održan je radno konsultativni sastanak sa grupom istaknutih glavnih imama, 11. novembra 2015. godine održan je sastanak sa najuspješnijim muallimima, u Travniku je 16/17. januara 2016. godine održano Savjetovanje na temu "Mekteb – središte islamskog poučavanja, odgoja i upućivanja", na kom su doneseni određeni zaključci. U istoj godini je provedena anketa o mektebu za roditelje, džematske odbore, imame i glavne imame. Nakon provedenih aktivnosti urađen je Prvi draft, presjek novog Nastavnog plana i programa, te je tim povodom organiziran radno konsultativni sastanak sa članovima komisije koja je predložena na savjetovanju u Travniku. U Sarajevu je 14. decembra 2016. godine održan radni sastanak sa muftijama i glavnim imamima kojima su prezentirane dotadašnje aktivnosti. Urađen je prijedlog novog NPP, te održano nekoliko radno-konsultativnih sastanaka sa Reisu-l-ulemom. Po njegovim instrukcijama zatražena je ocjena i pribavljeno mišljenje od strane kompetentnih lica iz oblasti pedagogije, psihologije i prosvjete.

Konačna verzija NPP je usvojena od strane Rijasetu 02. oktobra 2017. godine, prosljeđen i usvojen 17. oktobra 2017. godine od strane Vijeća muftija. U januaru 2018. godine je objavljen konkurs za izradu Ilmihala I, II i III. Od strane Rijasetu je imenovana Stručna komisija za ocjenu prispjelih radova. Komisija je predložila Rijasetu izbor Ilmihala I što je Rijaset usvojio na redovnoj sjednici Rijasetu 16. avgusta 2018. godine. Prijedlog Ilmihala I će biti upućen na usvajanje Vijeću muftija i nakon toga, po usvajanju, ide na štampanje. U međuvremenu je obnovljen Konkurs za Ilmihal II i III. Nastavni plan i program je ocjenjen inovativnim i pruža mogućnost reforme mektebskog poučavanja.

Usvojeni Nastavni plan i program definiran je po nivoima i obuhvata tri nivoa mekteba, tj. polaznike starosne dobi od 6/7 do 14/15 godina. Polaznici prvog nivoa su u pravilu starosne dobi od 6 do 8 godina, polaznici drugog nivoa su starosne dobi od 9 do 11 godina i polaznici trećeg nivoa su starosne dobi od 12 do 15 godina. U okviru svakog nivoa, a na osnovu ukazane potrebe, može se formirati podgrupa.

Nastavni plan i program mektebske pouke baziran je na predmetno-časovnoj osnovi na sedmičnom i godišnjem nivou.

Programskim sadržajima je obuhvaćena osnovna nastavna materija za svaki nivo koju polaznici trebaju usvojiti tokom pohađanja mekteba. Prilikom izrade Nastavnog plana i programa, u mjeri u kojoj je to bilo moguće, vodilo se računa o korelaciji nastavnih sadržaja sa vjeronaukom u školi.

Polaznici se upisuju u odgovarajući nivo mekteba shodno uzrastu/starosnoj dobi ili prema nivou dostignutog znanja. Nivo dostignutog znanja utvrđuje se na početku mektebske godine putem usmene i praktične provjere na osnovu evidencije iz prethodne godine.

Upis polaznika po nivoima i eventualno formiranje kombiniranih grupa Nastavnim planom i programom predviđeno je na uvodnim časovima.

Mektebska pouka se održava tri do četiri dana sedmično – subota i nedjelja, te jedan do dva radna dana, ujednačeno na nivou nadležnog muftiluka. Raspored održavanja utvrđuje se na nivou medžlisa početkom mektebske godine, što odobrava glavni imam uz saglasnost nadležnog muftije. Po ukazanoj potrebi, uz saglasnost glavnog imama i nadležnog muftije može se omogućiti fleksibilnije vrijeme za mektebsku pouku koje bi više odgovaralo polaznicima mekteba i njihovim roditeljima.

Realizacija Nastavnog plana i programa predviđena je na principu četiri do šest časova sedmično za svaki nivo (I nivo četiri, II nivo pet i III nivo šest časova) tako da se utvrđuje

standardna norma muallima/muallime 15 časova sedmično.

Sređivanje pedagoške dokumentacije i zaključivanje ocjena Nastavnim planom i programom predviđeno je na uvodnim i završnim časovima.

Mektebska pouka se odvija odvojeno za svaki nivo. Ukoliko na nekom nivou ima 31 i više polaznika, formiraju se dvije grupe dotičnog nivoa. Na svakih sljedećih 25 polaznika formira se zasebna grupa.

U mektebima koji broje preko 90 redovnih polaznika potrebno je angažirati drugog/pomoćnog muallima/u. U mektebima sa 70 redovnih polaznika, a koji imaju više od dva punkta pored matičnog mekteba, može se angažirati drugi/pomoćni muallim/a. Na mjesto drugi/pomoćni muallim/muallima, kao prelazno rješenje, mogu se angažirati uposlenici sa područja medžlisa koji nemaju dovoljan broj polaznika i fond časova u matičnom mektebu.

Realizacija nastave će se prilagoditi interesima i mogućnostima polaznika, zatim prostornim uvjetima uz zadovoljavanje elementarnih pedagoško-didaktičkih standarda.

Mektebska godina traje 35 sedmica godišnje. Pri izradi mjesečnog i sedmičnog operativnog plana rada potrebno je predvidjeti dovoljan broj časova za obradu novog gradiva, utvrđivanje, uvježbavanje, obnavljanje i provjeru stečenog znanja i vještina.

Nastavni plan i program sadrži i ostale sadržaje kojima predviđa dovoljan broj časova za vannastavne aktivnosti: pripremanje prigodnih programa, horska sekcija, izleti u prirodu i slično. Muallim/muallima planira najpogodnije termine, vrijeme za vannastavne aktivnosti.

Operativni mjesečni plan radi se na nivou medžlisa, a operativni sedmični plan na nivou mekteba, što omogućava veliku fleksibilnost i praktičnost u smislu efikasnijeg postizanja cilja, zadataka i odgojno-obrazovnih ishoda mektebske pouke.

Prilikom izrade operativnog mjesečnog i sedmičnog plana za rad u kombiniranim grupama vrši se izbor nastavnih jedinica koje se po sadržaju naslanjaju i nadopunjavaju.

Realizacija Nastavnog plana i programa je moguća kroz različite oblike i metode rada.

Usvojeni Nastavni plan i program primjenjivat će se na području cijele Islamske zajednice (Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, mešihati Islamske zajednice u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji i Islamska zajednica u dijaspori).

S obzirom na iskazane potrebe mešihata Islamske zajednice u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji i Islamskoj zajednici u dijaspori, a zbog specifičnosti u pogledu očuvanja bosanskog jezika, kulture, tradicije, radi utjecaja jezika zemlje boravka i drugih posebnosti, odobrava se definiranje 30% Nastavnog plana i programa, na prijedlog mešihata i lokalnih zajednica u dijaspori, uz prethodnu saglasnost Vijeća muftija.

Također, s obzirom na određene specifičnosti u džematima/medžlisima Islamske zajednice na području manjeg bosanskohercegovačkog entiteta, redovno će se pratiti stanje i poduzimati odgovarajući koraci.

Ciljevi mektebskog poučavanja su da se polaznici mekteba kroz odgojno-obrazovni rad upoznaju i podučavaju osnovama islamskog vjerovanja i učenja, te osposobe za praktično življenje u Dini islamu, a shodno kur'anskom ajetu "Budite Allahu pokorni i pobožni ljudi jer vi Knjigu znate i nju proučavate", (Kur'an, III:79), kao i da Islamska Zajednica ispuni preuzeti emanet i pokaže odgovornost prema svojoj osnovnoj misiji poučavanja njenih pripadnika.

Zadaci mektebske pouke su: da polaznike mekteba upozna sa temeljima islamskog učenja i njegovim propisima, da u njemu razvija i snaži vjeru (iman), da ga osposobi za praktičnu primjenu postignutog znanja u svakodnevnom životu (islam), da razvije plemenitu i karakternu islamsku ličnost kod njega (ihsan), da izgradi svijest i spremnost za očuvanje islamskih vrijednosti na polju ličnog, porodičnog i društvenog života, da kod polaznika razvija međuljudsku solidarnost, razumijevanje u jačanju međuljudskih odnosa, da ga

usmjerava na ispravno razumijevanje svijeta i života, da formira svijest o svojoj pripadnosti džematu, Islamskoj zajednici u BiH, Ummetu Poslanika i Domovini, da razvija ispravan odnos naspram Allahovih blagodati, prirodi i njenoj zaštiti, te da ga uputi na druge aktivnost kojima se izgrađuje zdrava, kompletna, savjesna i samostalna ličnost.

Od općih odgojno-obrazovnih postignuća u mektebu očekuje se da polaznici ovladaju osnovnim znanjem islamske nauke, da nauče i razumiju osnovne islamske propise, da ih znaju pobrojati, imenovati, definisati, opisati, razlikovati, objasniti, prevesti, zaključiti i praktično pokazati, postizanje vjerske pismenosti u čitanju i pisanju arapskog pisma, poznavanje i primjena tedžvidskih pravila, memorisanje određenih kur'anskih sura, da u životnoj praksi svjedoče stečeno znanje u mektebu kroz klanjanje, posjeta džematu, pripadnost IZ, Ummetu, da se kroz kroz postignuća uoči razlika na početku prvog i na kraju trećeg nivoa mektebske pouke.

Zaključak

Odgoj i obrazovanje, odnosno, obrazovanje i odgoj u Islamu imaju prvorazredni značaj i primarnu ulogu u razvoju i izgradnji vjerske ličnosti. Odgojno obrazovni rad u IZ-e se odvija na više nivoa: kroz mekteb, vjeronauku u školama, medrese i fakultete. Mekteb se smatra polaznom, prvostepenom, i temeljnom odgojno-obrazovnom ustanovom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Zbog toga mektebsko poučavanje ima poseban značaj, mjesto i ulogu u poučavanju mlađih generacija.

Od 1882. godine i uspostave posebne strukture i vjerske organizacije u okviru Austro-Ugarske monarhije, za period duži od jednog stoljeća IZ-e je u kontinuitetu postojanja i djelovanja institucionalno brinula o mektebu, mektebskom poučavanju, te traganju za adekvatnim rješenjima. Bez obzira na izazove, poteškoće i prepreke na koje je nailazila, IZ-e je na tom putu iznalazila i nudila odgovore u

duhu vremena i potreba vjernika. To je bio institucionalni pristup koji je obuhvatao: iskazivanje odgovornosti i brige za preuzeti emanet, iznalazjenje i postavljanje različitih nivoa i načina pouke, školovanje, pripremanje i dekretiranje stručnih kadrova, usvajanjem Uredbi, Pravilnika, Nastavnih planova i programa, te osmišljavanjem različitih programskih sadržaja.

Uvidom u dostupne Nastavne planove i programe, njihove sadržaje, mektebska pouka u povijesti je imala nekad status obaveznog pohađanja, nekad dobrovoljnog, a jedan vremenski period je bila čak i zabranjivana. Princip poučavanja je bio da se pouka odvija u svim danima u sedmici, a u doba komunizma je to bilo dominantno subotom i nedjeljom. Do II Svjetskog rata u mekteb se na pouku išlo do 7 godine, što je značilo da se vjersko poučavanje nastavlja kroz školski, obrazovni sistem.

Pravni okvir za pitanje organiziranja, regulisanja i status mektebskog poučavanja su bili: Ustav IZ-e, Statut IZ-e, Uredbe Ulema-medžlisa, Vakufska direkcija, te Pravilnici (Uredbe) o mektebskom poučavanju, Nastavni planovi i programi, Odluke, Zaključci, Uputstva i preporuke koje donosi Zajednica na višem nivou. A što se tiče državnih struktura, to je zavisilo od državnog uređenja. U Kraljevini Jugoslaviji, Ustav monarhije je, uz šerijatske sudove, omogućavao vjerskim zajednicama organiziranje mekteba, a odobrenje za NPP je davao Ministar prosvjete. Dok je u Jugoslaviji, Federativnoj Narodnoj ili Socijalističkoj, to bilo regulisano Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica.

Ciljevi i zadaci mektebskog poučavanja se jasno naglašavaju u svim dokumentima i potvrđuju da je cilj mektebskog poučavanja afirmacija islamskih vrijednost, propisa, kao i podučavanje polaznika da iste usvoje i primjenjuju u svakodnevnom životu, te da kod njih razvije plemenitu i jaku islamsku ličnost. Poučavanje u mektebu je permanentno pratio zahtjev jedne vrste reformi. Mijenjali su se vremena, sistemi, pravila, potrebe, i smjenjivale generacije. Sve je

trebalo osmisлити i prilagoditi uslovima života. Zato se može kazati da je tok mektebskog poučavanja častan i da je po svojoj zahtjevnosti dinamičan i inovativan put.

Izrazi koje susrećemo u literaturi mektebske pouke: vjeroučenici, polaznici mekteba, polaznici mektebske pouke, polaznici vjeronauke, vjerske nastave, svjedoče fleksibilnost, inovativnost i kreativnosti u definiranju misijske poruke u prostoru, i da je to bilo u duhu vremena shodno društvenim prilikama, odnosno neprilikama. Vrijeme u kom živimo i koje stoji pred nama pruža nam priliku i zahtjeva od nas usvajanje i standardizaciju istih.

Roditeljska briga, svijest i porodična odgovornost za poučavanje mlađih naraštaja islamskim vrijednostima i tradiciji je zlatna nit koja je bila i ostala glavna vremenska poveznica Zajednice i njenih vjernika. Žrtvu i napor, te rezultat njihovog rada svjedočimo mi, generacija poslije njih, kao što će o našem radu i trudu svjedočiti generacije poslije nas.

Ilmihali, udžbenici i priručnici su u prvoj fazi razvijanja mektebskog poučavanja bili rezultat pojedinačnog pristupa vjerske odgovornosti bosanskohercegovačke uleme. Izrada ilmihala, shodno usvojenim Nastavnim planovima i programima, je pokazatelj institucionalne brige i odgovornosti Zajednice, kao i njenog kontinuiranog unapređivanja rada u mektebu. Izgradnja vjerskih objekata: džamija i mesdžida i adekvatno opremanje prostorija je pored strateškog pristupa, potvrda plemenitosti, darežljivosti i vjerske svijesti pripadnika islama.

Nema sumnje da su imami, mullimi/e glavni faktori uspješnog i kreativnog rada i poučavanja u mektebu. Od njihove ličnosti, pristupačnosti, odgovornosti, motivacije, predanosti u radu, stručne naobrazbe i vjerskog poleta u velikoj mjeri ovisi razvoj, napredak i rezultati poučavanja u džematu. Moramo im biti od pomoći i povjerenja. Uz sve spomenuto treba naglasiti, naše je da se trudimo i radimo, a Allah, dž. š., daje uputu i određuje uspjeh. Neka nam je dragi Allah na pomoći.

Literatura

- Korkut, Besim (1991). *Kur'an s prevo-dom*. Medina: Kompleks kralj Fahd za štampanje Mushafi šerifa
- Državna štamparija u Sarajevu, (1939). *Uredba o mektebima*.
- Starješinstvo IVZ u SR BiH, (1967). *Ta'limuddin*.
- Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije. (1981). *Ta'limuddin*.
- Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije. (1983). *Plan i program islamske vjeronauke*.
- Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije. (1987). *Pravilnik o vjerskoj pouci*. Sarajevo
- Rijaset, El-Kalem. (1997). *Nastavni plan i program za I, II, III stupanj mektebske nastave*.
- Rijaset IZ u BiH. (2004). *Nastavni plan i program mektebske nastave*.
- Dr. Denis Bećirović, (2012). *Islamska zajednica za vrijeme avnojevske Jugoslavije (1954-1953)*. Zagreb-Sarajevo,
<http://mekteb.islamskazajednica.ba/dokumenti/pravilnici/4-pravilnik-o-mektebima-i-mektebskoj-nastavi>

المسوجز

الكتاب استمرارية في التعليم والتربية والتجديد

نصرت عبد يغوفيتش

قُدّم هذا البحث في اللقاء التشاوري مع المفتين وكبار الأئمة الذي نظّمته إدارة الشؤون الدينية في سراييفو في 29 من أغسطس 2018. يعالج البحث مسألة التعليم في الكتاتيب من حيث كونها شكلاً مستمراً من أشكال التعليم الإسلامي المنظم في هذه البلاد. كما يستعرض البحث الظروف الاجتماعية التي كانت تجري فيها هذه العملية، والطرق التي اتبعتها علماءنا مستفيدين من تجربة وخبرة قرون عدة لوضع المبادئ والأحكام في جعل الكتاب المؤسسة الأساسية في التعليم الإسلامي للأجيال الناشئة.

إن المشيخة الإسلامية منذ تأسيسها سنة 1882، ضمن إطار الإمبراطورية النمساوية الهنغارية، وعلى مدى أكثر من مائة عام من الوجود والعمل، كانت تهتم بشكل متواصل بالكتاب والتعليم الديني في الكتاتيب، مع السعي الدائم إلى إيجاد الحلول. وبغض النظر عن التحديات والصعوبات والعوائق التي كانت تواجهها، فإن المشيخة الإسلامية كانت على هذا الطريق تجد الإجابات وتقدمها بما يتناسب مع روح العصر واحتياجات المؤمنين. وقد كان الحل يكمن في المقاربة المؤسسية التي شملت: إبداء الحس بالمسؤولية عن الأمانة الملقاة على عاتقها والحرص عليها، وإيجاد ووضع المستويات والطرق المختلفة من التعليم الديني، وتكوين الكوادر المؤهلة والمعتمدة، واعتماد الأوامر واللوائح والمناهج التعليمية، مع ابتكار ووضع مضامين متنوعة في البرامج التعليمية.

الكلمات الرئيسية: الكتاب، التعليم في الكتاتيب، التعليم، التلاميذ، المعلم والمعلمة، الرسالة، المنهاج التعليمي، اللائحة، الدروس.

Summary

MAKTAB – CONTINUITY IN TEACHING, UPBRINGING AND INNOVATIONS

Nusret Abdibegović

This work was presented at the counselling session with muftis and main imams organised by the Directorate for Religious Affairs and held in Sarajevo on 29th August 2018. The article elaborates the Maktab class as a continuous, organised Islamic teaching in our region. It also gives an outline of the social circumstances within which this process was taking place. Some examples of the manner in which our ulema legally regulated the Maktab class as an initial and a fundamental institution for teaching young generations are also presented here.

Since 1882, when it was established as specially structured religious organisation (Riyaset) within Austro-Hungarian Empire, for over a century of its continuous existence and work, the Islamic Community preserved institutionalised functioning of maktab and persisted on searching for adequate solutions for different challenges that it faced during this time. Regardless of all the difficulties and impediments, the Islamic Community always found the ways to an adequate solution that corresponded to the requirements of the time and the needs of the faithful. This institutionalised approach involved: responsibility and care for the received endowment (emanet), exploring and setting different levels of teaching and learning, educating and preparing the teaching staff, adopting the Statute, Rule books, Curriculum and creating a variety of teaching contents.

Key words: makteb, maktab class, teaching, pupil, mu'allim/mu'allimamah, mission, teaching plan and program, Rule book, teaching process